

СЛОВА З МІЖНАРОДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КІЛЬКОСТІ, РОЗМІРУ, СУКУПНОСТІ У СУЧАСНИХ ТЕРМІНОСИСТЕМАХ

© Ірина Кочан, 2002

У публікації йдеться про слова з міжнародними терміноелементами, які уживаються на позначення кількості, розміру, сукупності в українських терміносистемах. Визначається статус компонентів, їх продуктивність, функції у творенні терміносистем.

The question in this article is about the words with international terminoelements, which are used to denominate the quantity, size, aggregate in ukrainian term-systems. The components' status, their efficiency, functions while creating term-systems are defined.

Слова з названими компонентами займають чільне місце у науковій термінології. Без них не обходиться викладання точних, природничих наук, наук технічного профілю. Уживаються вони і у деяких мистецьких галузях, у побутовому мовленні, оскільки стали невід'ємним атрибутом нашого сьогодення.

У даній розвідці ставимо собі за мету: з'ясувати: 1) чи усі компоненти можна вважати терміноелементами; 2) які саме компоненти мають кількісне значення, а які позначають розмір, сукупність; 3) наскільки вони продуктивні у мові; 4) які сфери нашого життя чи діяльності обслуговують? Як свідчать словники та наукова література, усі компоненти можна звести до кількох груп: 1) що мають точне числове значення; 2) що позначають розмір; 3) що позначають певну сукупність, множинність. Тлумачення таких слів у словниках та довідковій літературі неоднакове.

Компонент – це складник. У нашому випадку – якась частина слова. А терміноелемент – це значима частина терміна. Отже, щоб компонент вважати терміноелементом, він мусить бути складовою терміна.

До компонентів з кількісним значенням належать: *деци, санти, мілі, мікро, нано, піко, кіло, мега, тера* та інші. Більшість з них має числове значення. “Великий тлумачний словник сучасної української мови” (2001) так тлумачить ці частини: “приставка, яка у складі слова означає: *деци* – 10^{-1} (д) (С.218); *санти* – 10^{-2} (с) (С.1103); *мілі* – 10^{-3} (м) (С.529); *нано* – 10^{-9} (н) (С.573); *піко* – 10^{-12} (п) (С.788), *кіло* – 10^3 (к), (в інформатиці 2^{10}) (С.428); *тера* – 10^{12} (в інформатиці 2^{40}) (С.1240). Виникає питання: що таке приставка? Названий словник трактує це слово як 1) *розм.*, те саме, що поставка; 2) те, що приставлено, приєднано до ч.-н. // додаткове пристосовання, додаткова деталь // пристрій, що підмикається до іншого пристрою і додає йому нових, додаткових властивостей; 3) грам. *рідко* те саме, що префікс (С.949). Нас цікавить саме третє значення. Тому вважаємо, що розширювати зайву полісемію не потрібно, а послуговуватимемося звичним для філолога терміном – префікс. Але чи це справді префікс? “Словник іншомовних слів” за ред. акад. О.Мельничука трактує їх як “частина складних слів – назв одиниць фізичних величин, що служать для утворення найменувань частинних одиниць, які дорівнюють ... частці вихідних одиниць” (С.558). Отже, якщо це складне слово, значить, це не префікс.

У сучасному мовознавстві виділяється клас перехідних проміжних одиниць на осі “корінь-префікс”. Це кореневі за походженням морфеми, які десемантизувалися і функціонально наблизились до префіксів. У науковій літературі відомо більше 10 назв для їх позначення: “*префіксоїд*” (М.Шанський); *напівпрефікс* (М.Степанова), *префіговані елементи* (В.Григорьев), *субпрефікси* (О.Крашениникова), *форма, що комбінується* (Л.Хмелик).

Лише компоненти *мікро* і *мега* трактуються у словниках як “перша частина складних слів, що означає...”. Ці компоненти мають по два значення, і перше з них позначене числом: *мікро* – 10^{-6} (мк) і *мега* – 10^6 (м).

Названі компоненти мають різний статус (що засвідчив уже словник) і різну продуктивність. Розглянемо їх детальніше.

Компонент *деци* латинського походження (*decem* – десять). У складних словах відповідає поняттю “десята частина”. Слів з компонентом *деци-* налічується небагато, це: *децибел*, *дециграм*, *децидувати*, *децизія*, *децилітр*, *децима*, *децимальний*, *децимація*, *децимет*, *дециметр*, *децимоль*, *децимувати*, *децистер* тощо. Усі ці слова увійшли в українську мову через французьку. Словники подають неоднакову кількість слів з цим компонентом. Так, у “Словнику іншомовних слів” 1974 року подається п’ять слів: *децибел*, *децима*, *децимальний*, *децимація*, *дециметр* (С.205–206); 1985 року – сім слів, додано: *децимет*, *децимоль* (С.249–250); у “Словнику української мови” (Т.2) – чотири слова: *децилітр*, *децима*, *децимальний*, *дециметр* [СУМ, II, С.260]. Названі слова є термінами різних галузей знань: загальнонаукового спрямування (*дециграм*, *децилітр*, *дециметр*), технічного (*децибел*, *децистер*, *дециметрові хвилі*), медичного (*децидуальна оболонка*), музичного (*децима*, *децимоль*, *децимет*). Полісемію має лише термін *децима*, що позначає: 1) інтервал між першим і десятим ступенем діатонічної гами; 2) десятий ступінь у діатонічній гамі [ВТССУМ, С.218]. Отже, вказівки на конкретне термінополе немає. Компонент не виконує дійкичної функції. Не властива йому і функція класифікатора понять.

Компонент *санти* – латинського походження (*centum* – сто), в українську мову потрапив за посередництвом французької мови. Компонент має значення “сота частина”. З ним зафіксовані такі слова: *сантиметр*, *сантиграм*, *сантилітр*, *сантиметровий*. Як бачимо, має ту саму словотвірну парадигму, що й компонент *деци*.

Слово *сантиметр* – полісемічне, воно означає: 1) одиницю виміру довжини, що дорівнює одній сотій метра; 2) лінійку або стрічку з поділами на сантиметри; 3) одиницю виміру електричного струму, його ємності [СУМ, IX, 55].

Слів з компонентом *мілі* також небагато: *міліампер*, *мілібар*, *мілівольт*, *мілівольтметр*, *міліметр*, *міліметровірка*. Вони позначають: одиниці виміру: *міліампер* (сили струму), *мілібар* (тиску), *мілівольт* (напруги); міліметр (1 тисячна метра); прилад: *мілівольтметр*; ознаку: *міліметровий* папір; вид паперу – *міліметровірка*.

Слів на *нано*, *піко*, *тера* загальномовні словники не фіксують. Такі слова знаходимо у спеціальних лексикографічних працях. Компонент *нано* грецького походження зі значенням “карлик” [СІС, 74, С.455]. “Словник іншомовних слів” подає лише одне слово – *нанорельєф* (дрібні форми рельєфу). У фізичному словнику знаходимо: *наноампер*, *нановат*, *наногенрі*, *нанокулон*, *нанометр*, *наноом*, *наносекунда*, *нанофарад* [РУСФТ, С.128]. Усі вони позначають назви одиниць фізичних величин. Компонент *піко* іспанського походження (*pico* – мала величина) [ФЕС, С.531]. Поєднується з тими самими основами, що і компонент *нано*: *пікоампер*, *піковат*, *пікогенрі*, *пікокулон*, *пікометр*, *пікофарад* [РУСФТ,

С.164]. Компонент *тера* – грецького походження зі значенням “чудовисько”, “потвора”. Це також термінополе назв одиниць фізичних величин.

Компонент *кіло*- грецького походження і означає тисяча, це значення зберігається і у складних словах [СІС, 74, 327]. Займає компонент *кіло* препозитивну позицію у таких словах, як: *кілограм*, *кілолітр*, *кілометр*, *кіловольт*, *кіловат*, *кілогерц*, *кілотонна*, *кілобайт*, *кілокалорія*, *кілопарсек*, *кілоетер*, *кілоджоуль*, *кілометраж*, *кілопонд*, *кілограмометр* тощо. Може уживатися і як самостійне слово *кіло* в розмовному мовленні зі значенням кілограм. Етимологічно *кіло*, *кілограм* запозичені з французької мови, очевидно, за посередництвом російської, де *кіло* постало шляхом скорочення терміна *кілограм* – “тисяча грамів” [ЕСУМ, 2, 444].

Слова з даним терміноелементом позначають: 1) одиниці вимірювання маси: *кілограм*; 2) одиниці вимірювання відстані: *кілометр*; *кілопарсек*; 3) одиниці вимірювання енергії: *кілограмометр*; 4) одиниці вимірювання потужності: *кіловат*; *кілотонна*; *кіловольт-ампер*; 5) одиниці вимірювання напруги – *кіловольт*; 6) одиниці вимірювання ємкості: *кілолітр*; 7) одиниці вимірювання частоти коливань: *кілогерц*; 8) одиниця вимірювання пам'яті комп'ютера: *кілобайт*.

Можна стверджувати, що слова з компонентом *кіло* входять в одне термінологічне поле “одиниці вимірювання”, що розпадається ще на менші підполя, у яких конкретизується об'єкт вимірювання. Усі перелічені слова можна віднести до загальнонаукових термінів, хоча деякі з них мають чітко окреслене термінологічне поле: *астрономії* (кілопарсек); *електротехніки* (кіловольт, кіловольт-ампер), *електроніки* (кілобайт), *фізики* (кілотонна) тощо.

До термінів *другої групи* належать слова з компонентами *мега*, *мікро*, *макро*, *міді*, *міні* тощо. Розглянемо деякі з них.

Компоненти *міді*-, *міні*- уживаються лише на позначення довжини жіночого одягу, тому не є продуктивними терміноелементами.

Максі – походить (від англійського слова *maxi*) – скорочено від “максимальний”, протилежне *міні*. Є першою частиною складних слів і має значення “дуже довгий”. Уживається у тих випадках, коли йдеться про довжину одягу: *максі-мода*; *сукня максі*, *пальто максі*. Отже, як бачимо, компонент *максі* також є непродуктивний.

Компонент *мега*, крім зазначеного числового значення, має ще й інше: величезний, гігантських розмірів. Це значення домінує у таких словах: *мегават*, *мегагерц*, *мегаліт*, *мегаломанія*, *мегаполіс* (*мегаполіс*); *мегапарсек*, *мегасвіт*, *мегаскоп*, *мегатерит*, *мегатонна*, *мегафон*, *мегацикл* тощо. Вони належать до таких лексико-семантичних груп: фізичні одиниці: *мегават* – одиниця потужності; *мегагерц* – одиниця частоти коливань; *мегапарсек* – одиниця виміру астрономічних відстаней, *мегатонна* – одиниця потужності ядерного вибуху; прилади, інструменти – *мегафон*, *мегаскоп*, а також поодинокі інші значення мають слова: *мегаполіс*, *мегасвіт*, *мегатерій*, *мегацикл*.

Макро походить (від грецького слова *makros* – великий, довгий) і означає: а) великий, напр.: *макромолекула*, *макроспора* та інші; б) пов'язаний з вивченням дуже великих предметів, величин, напр.: *макробіотика*, *макрогеометрія* та інші [СУМ, IV, С.603] і є першою частиною складних слів. У “Словнику української мови” зафіксовано 9 слів з компонентом *макро*:- *макроклімат*, *макрокосм*, *макрокосмос*, *макрорельєф*, *макроскопічний*, *макроструктура*, *макрофотографування*, *макроцефал*, *макроцефалія* (С.603-604).

У “Словнику іншомовних слів” фіксуються 26 слів, а саме такі: *макроглія, макроеволюція, макроекономіка, макрокефал, макрокефалія, макрокінетика, макроклімат, макрокосм(ос), макроліти, макромолекула, макроподи, макрорельєф, макросистема, макроскопічний, макроспора, макроспорангій, макроструктура, макроспорофіл, макрофаги, макрофауна, макрофлора, макрофотографія, макроцефал, макроцефалія, макроцетоз, макрошілф* (с.509-510).

Це терміни **біології**: *макробентос, макрогамета, макрогаметоцит, макрокефал, макрокефалія, макроклімат, макроконсумент, макромери, макронуклеоз, макроорганізм, макроспора, макроспорангій, макроспорофіл, макроспороцит, макрофаги, макрофауна, макрофіл, макрофіти, макрофітофаг, макрофлора, макроеволюція, макроелементи*; **ботаніки**: *макрогаметангій, макрогаметофіт, макрогаметоцит, макрогамети, макрогамія, макрогеохора, макрзооспори, макрокомідія, макроконсументи, макромери, макромолекули, макросклерейди, макросоми, макроспора, макроспорангій, макроспорогенез, макроспорофіл, макрофанерофіти, макрофілія, макрофіти, макроценози, макроциста, макроцистиди, макроцити, макроелементи, макроєгрічні зв'язки*, **медицини**: *макрогематурія, макрогамета, макротенітосомія, макротенія, макротірія, макротлобулін, макротлобулінемія, макротлосія, макродактилія, макродентія, макроеритробласт, макрокардія, макрокорнея, макроліди, макромастія, макромелія, макромолекула, макроніхія, макропання, макроподія, макропсія, макроскопічний, макроскопія, макросомія, макростомія, макротія, макрофаг, макрофагія, макрофатоцит, макрофалангія, макрофалос, макрофонія, макрохейлія, макрохейрія, макроцефалія, макроцит, макроцитози*; **техніки, хімії, фізики, математики**: *макроаналіз, макроасемблер, макрогеометричний, макрогеометрія, макрографічний, макрокінематографія, макроклімат, макрокомірка, макрокорозія, макрокристалічний, макролікація, макромоделі, макромолекула, макрооб'єкт, макроприлад, макрорадіографія, макросегрегація, макросейсм, макросейсмічний, макроскопічний, макроскопія, макрознімок, макроструктура, макротвердість, макрофізика, макрофотографія, макрофотознімок, макрофотографування, макрошілф, макроелемент*.

Слова з компонентом **макро-** позначають: 1) наукові галузі (вчення): *макрокосм(ос), макроекономіка, макрокінетика*; 2) процеси: *макоеволюція*; 3) тканини, клітини та їх складові: *макроглія, макромолекули, макрофаги, макрофлора, макроцитоз*; 4) частини рослин: *макроспора, макроспорангій, макроспорофіл* тощо.

Мікро- походить (від грецького слова *mikroz* – малий) і означає ще: малий, найдрібніший напр.: *мікробибух, мікрівібрація, мікродоза та інші*; в) пов'язаний з вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, величин, явищ, напр.: *мікроаналіз, мікрогеометрія* та інші [СУМ, IV, С.733] і є першою частиною складних слів. Слів з даним компонентом налічується близько 200.

Це терміни **біологічної** сфери: *мікроби, мікробентос, мікробіологія, мікробіоценоз, мікрогамета, мікрогаметоцит, мікрокефал(ія), мікроцефал(ія), макроклімат, макроконсумент, мікромери, макронуклеус, мікроорганізми, мікропіле, мікропланктон, мікропуляція, мікросома, мікроспора, ботанічної: *мікрокосм, мікрокультура гриба, мікроманіпулятор, мікромери, мікроміцет, мікропінкіда, мікропіле, мікропланктон, мікропольові досліді, мікропуляція, мікропоясні ряди, мікропроценоз, мікросіангій, мікросклероції, мікроскоп, мікроскопічна техніка, мікроспора, мікроспорангій, мікроспорогенез, мікроспорокарпій, мікроспорофіл, мікросукцесія, мікротелій, мікротермні рослини, мікротом, мікрофанерофіти, мікрофілія, мікрофіт, мікрофлора, мікроценоз,**

мікроциста, мікроцити, мікроеволюція, мікроелемент; медичної: мікроабсцес, мікроавторадіографія, мікроаналіз, мікроангіопатія, мікроблефарон, мікробрахіцефалія, мікробрахія, мікрогематурія, мікрогамета, мікрогаметоцид, мікрогастрія, мікротеніталізм, мікротенітосомія, мікротенія, мікротірія, мікрогліома, мікрогліоцит, мікроглія, мікроінсульт, мікрокардія, мікрокарцинома, мікроклізма, мікроклімат, мікрокок катаральний, мікрококи та ін. кібернетики та автоматизації: мікропрограма, мікрокоманда; географії: мікрорайон, мікрорельєф.

Слова з компонентом *мікро* позначають: 1) одиниці вимірювання: *мікроампер, мікробар, мікродина, мікрон, мікроміліметр*. 2) назви приладів, пристроїв, інструментів: *мікрометр, мікроманометр, мікрокатор, мікроманіпулятор, мікромодуль, мікрооб'єктив, мікробарограф, мікроіндикатор, мікротелефон, мікроденситометр, мікротрон, мікрофон, мікроінтерферометр, мікросхема, мікроскоп, мікронівелір, мікрофотометр*; 3) назви бактерій та їх частин: *мікроби, мікрококи, мікроорганізми, мікрофлора, мікроспора*. 4) наукові галузі (вчення): *мікроаналіз, мікробіологія, мікроелектроніка, мікродисекція, мікроекономіка, мікроелектроніка, мікролінгвістика, мікропалеонтологія, мікросоціологія, мікрометрія, мікроскопія, мікрохімія, мікрохірургія*; 5) назви процесів: *мікроеволюція, мікропроцес, мікросейсми, мікрофоіографія*; 6) назви речовин та матеріалів: *мікродобриво, мікроелементи, мікропорит, мікрошпон*; 7) назви методів дослідження: *мікроскопія, мікрокартаж, мікрорегування, мікрометрія, мікрокристалоскопія, мікромісія*. 8) назва транспортних засобів: *мікроавтобус, мікролітражка*; 9) стосунок до того, на що вказує твірна основа *мікробіологічний, мікрокліматичний, мікролітражний, мікрометричний, мікропористий, мікроскопічний, мікроскопний, мікромомний*. По одному терміну знаходимо на позначення: назви мінералів: *мікроклін*; назви структурних одиниць: *мікрорайон*; назви клітин: *мікроцити*, назви отвору: *мікроніле*.

До слів *третьої групи* належать слова з компонентом *мульти*. Їх зафіксовано 29: *мультибаза, мультивалент, мульти вібратор, мультивітаміни, мультидоступ, мультикомператор, мультимедіа, мультиметр, мультиоперація, мультипен, мультиполь, мультипрограма, мультипроцесор, мультипрограмування, мультипроєкція, мультициклон, мультимільйонер, мультизадача, мультистійкий, мультиплікат, мультиплікатор, мультиплікація, мультиплікувати, мультиплетність, мультиплет, мультиплекс, мультиплетеральний*. У “Словнику іншомовних слів” знаходимо ще слова: *мультимільйонер, мультиплекс, мультиплети, мультиплікатор, мультиплікація, мультиполь, мультипрограмування, мультициклон*.

З етимологічного боку їх усіх можна поділити на *дві групи*: 1) слова, в яких спільний компонент *мульти* походить від латинського *multum* – “багато” і означає “множинність” предметів або багаторазовість якихось дій, функцій [СУМ, IV, 826] і є першою частиною таких слів, як: *мультивалент, мультивібратор, мультимедіа, мультипрограмування, мультиполь, мультициклон*, 2) слова, у яких компонент *мульти* походить від латинського слова *multiplex* – “складний”, “цим компонентом позначають: 1) прилади, пристрої, апарати: *мультиплекс, мультиплікатор, мультивібратор, мультициклон*; 2) процеси: *мультиплікація, мультимедіа, мультипрограмування*; 3) сукупність (об'єднання) чогось: *мультиплет; мультивалент*; 4) величини: *мультиполь*.

Полісемічним є слово *мультиплікатор*, що має шість значень, а саме: 1) пристрій для збільшення частоти обертів вала машини; 2) пристрій для підвищення тиску рідини; 3) пристосування для фотоапарата для отримання кількох негативів на одній пластинці

(плівці); 4) пристрій для одночасного отримання проб кольорів друку; 5) фахівець з мультиплікації; 6) коефіцієнт, що показує залежність змін прибутку від зміни інвестицій.

Компонент *мульти-* на сучасному етапі має середню продуктивність. Слова з даним компонентом уживаються у технічних галузях, у фармакології та побуті.

Таким чином, розглянувши слова з компонентами на позначення кількості, розміру, сукупності в сучасній українській мові, ми прийшли до висновку: 1) усі розглянуті слова є термінами різних галузей знань; 2) компоненти не вказують на термінополе; лише *нано*, *піко*, *тера* чітко окреслюють його; 3) не виконують функції класифікатора понять; 4) своє первісне значення вони зберігають повністю: *деци*, *санти*, *кіло*, частково: *мікро*, *макро*, *мега*, або і зовсім не зберігають: *піко*.

Компоненти мають різний ступінь продуктивності: *низький* – *санти*, *деци*, *мілі*, *мега*, *міні*, *міді*; *нано*, *піко*, *тера*, *середній* – *кіло*, *мульти* і *високий* – *мікро*, *макро*.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Автор, керівник проекту В.Т. Бусел. – Київ – Ірпінь, 2001. *ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови / За ред. О. Мельничука. – в 7-и тт. – К., 1986. *СІС*, 74; *СІС*, 85 – Словник іношомовних слів / За ред. О. Мельничука. – К. 1974; 1985. *СУМ* – Словник української мови в 11-ти тт. – К., 1970 – 1980. *РУСФТ* – Російсько-український словник фізичних термінів / Укл. Ю. Караван та ін. – К., 1994. *ФЕС* – Физический энциклопедический словарь М., 1984.

Тихон Лещук

Національний університет “Львівська політехніка”

КОГНІТИВНО-ЛІНГВАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРЕКО-ЛАТИНСЬКИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

© Тихон Лещук, 2002

У статті представлено розгляд когнітивно-лінгвальної характеристики греко-латинських термінологічних одиниць в контексті розвитку тогочасної науки. На основі визначення наукового статусу греко-латинських термінів показано процес їх запозичення у різних мовах, насамперед у німецькій підмові науки і техніки. Зроблено висновки про те, що саме когнітивна сторона терміна є визначальною по відношенні до структурно-семантичної і перебуває в такому відношенні як зміст до форми.

The paper deals with cognitive lingual characteristics of Greek and Latin terminological units in the context of the development of the contemporary science. Bases on the definition of the scientific status of the Greek and Latin terminological units, the process of their adoption in various languages is shown, in particular in German science and technology. Conclusions have been made that it is the cognitive aspect of a term that is definitive with respect to the structural aspect, and is in the same relation as that between the content and the form.

На відміну від денотативної характеристики греко-латинських термінологічних одиниць, коли основну увагу звертається на їх структурно-значеневу сторону, когнітивно-лінгвальний підхід передбачає розгляд терміна за значенно-інформативною